

tektonski poremećaji cijele dotadašnje strukture, nisu ostvareni prema očekivanjima. Unutar zemlje vlasti nisu znale postupati s ljudima, osigurati im više, bolje i solidnije uvjete rada i života. Najveći društveni proizvod ostvaren je u preradi ugljena, drvnoj, metalnoj i industriji duhana. Druga, lakša industrija tek se planirala ili pokretala: poput kemijske, proizvodnje nemetala, tekstila i prerade nafte, prehrambene i industrije celuloze. U odnosu na ukupna investicijska sredstva, BiH je bila na drugom mjestu, iza Srbije, a prema iznosu vrijednosti investicija po glavi stanovnika bila je na prvom mjestu sa 23.000 dinara. Radnici su nadomještali strojeve, no bilo je previše oštećivanja, nesavjesnog rada, sitnih krađa i nediscipline. U lipnju 1950. dala im se i tobožnja vlast, samoupravljanje, no sad se i na njih mogla prenijeti odgovornost za neuspjeh. Država je sebi ostavila naftu, metalurgiju, strojeve, nadležnosti republika i ostalo. Provedene su tri upravne reorganizacije, ali bez većih uspjeha.

“Putevi tranzicije iz državnog u samoupravni socijalizam” (str. 367. – 392.) naslov je četvrtoga poglavlja. Najveći broj poslanika Narodne skupštine BiH i dalje je s osnovnom školom, u dobi između 30 i 40 godina, 62,5% njih u statusu “boraca”. Prvi Petogodišnji plan 1947. – 1952. nije uspio, ali nešto se ipak postiglo. Odustalo se od kolektivizacije u poljoprivredi. Mnogo se trošilo izvan gospodarstva. Zemlja je pokazivala velike razlike u razvijenosti: od kotara do kotara veoma se razlikovala. Dohodak stanovnika u Posušju 1952. iznosio je 1.837 dinara, a u Zenici 227.000 dinara. Vlasti su to htjele popraviti brižnim rasporedom industrije u cijeloj zemlji ne bi li i tako ojačao socijalizam. Ljudi koji su prihvatili vlast, vodeće partijske – a to je značilo i državne i gospodarske – položaje bili su veoma mladi, radikalni, spremni mijenjati svijet i nastaviti živjeti u produženoj revoluciji i u mirnodopskim uvjetima. Autorica je razdoblje od oslobođenja do pedesetih okarakterizirala prijelaznim, od građanskoga prema socijalističkom društvu. U “Zaključku” (str. 393. – 399.) ponavlja da je zavedeni politički sustav bio jednopartijski; izvan njegovih institucija nije bila moguća artikulacija drugih političkih interesa, odbacivalo se i one racionalne i dobronamjerne. Komunistički su planovi bili preglomazni i neizvedivi; precijenili su sami sebe, iako im se ne može osporiti da su nešto postigli, ali bitno manje nego druge zemlje bez centraliziranog etatičkog društva i sveopćeg partijskog monopola.

Knjiga sadrži i sažetak na engleskom jeziku (str. 400. – 405.), popis izvora i literature (str. 407. – 418.), popis kratica (str. 419. – 420.) te indeks osobnih imena (str. 421. – 423.), indeks geografskih pojmova (str. 424. – 430.) i bilješku o autorici (str. 431.).

MARGARETA MATIJEVIĆ

Srđan CVETKOVIĆ, *U ime naroda! Politička represija u Srbiji 1944 – 1953*, Evro Giunti – Udruženje političkih zatvorenika i žrtava komunističkog režima, Beograd, 2014., 160 str.

Pitanje poslijeratne represije i njezinih pojavnosti danas je još uvijek veoma aktualno. Cjelokupno je društvo podosta podijeljeno u tumačenju završnice Drugoga svjetskog rata i uspostave nove vlasti na prostoru bivše Jugoslavije. Upravo je zbog toga u Istorijskom muzeju Srbije u Beogradu 16. travnja 2014. otvorena izložba pod nazivom *U ime naroda!*

Politička represija u Srbiji 1944 – 1953. Pod istim nazivom objavljen je i katalog izložbe, koji se zbog svojega obujma može smatrati posebnom monografijom.

Represija na prostoru bivše Jugoslavije posljedica je niza društvenih, povijesnih i ideološko-političkih faktora. Po završetku Drugoga svjetskog rata, po uzoru na Sovjetski Savez, slijedila je izgradnja socijalističkoga društva koja se temeljila na sprezi ideologije i represije. Represija se provodila preko partijske države i njezinih institucija. U sklopu takvih represivnih mjera na početku (1944. – 1946.) su eliminirali svi “narodni neprijatelji” (optužbama za ratni zločin ili kolaboraciju) – najprije izvan sudova, a nakon toga i pred sudovima (vojni i civilni sudovi te sudovi časti). Sljedeće dvije godine na red su došli “suradnici revolucije” optuženi za špijunažu. Na kraju, od 1948. do 1953., progonili su se i unutarpartijski neprijatelji te u konačnici i svaki oblik građanske oporbe.

Prateći opisani koncept, sastavljen je i katalog izložbe, koji se sastoji od pet većih cjelina. Prva obrađuje likvidaciju “narodnih neprijatelja” 1944./1945. (str. 10. – 57.). Druga opisuje politička suđenja od 1945. do 1953. (str. 58. – 101.). Treće poglavlje, pod naslovom *Udri bandu!*, opisuje Goli otok i druge logore u tom razdoblju (str. 102. – 119.). Otkup i kolektivizacija tema su četvrtoga dijela (str. 120. – 129.), a peto se poglavlje odnosi na izbore, kult ličnosti, ideologiju i propagandu (str. 130. – 151.). Na kraju su bilješka o autoru (str. 152.), literatura o političkoj represiji u Srbiji (str. 153.) te “lična karta izložbe”, koja donosi sve važne podatke o organizaciji izložbe i sudionicima (str. 155. – 157.).

O bespoštednom tretmanu koji je počinjao uhićenjem, nastavljao se preslušavanjima i najčešće završavao likvidacijom, neposredno po preuzimanju vlasti, svjedoči i karta s (do sada) 215 tajnih grobišta u Srbiji. O totalnoj sprezi svjedoče i brojni istražni zatvori, poput Glavnjače, Slavnika, Boljevca ili Banjice. Iako je dugo prevladavalo mišljenje da nema pisanih tragova o likvidacijama, istraživanja u Srbiji otkrila su *knjige strijeljanih, knjige antinardnih elemenata i knjige uhićenih*, u kojima se detaljno opisuju postupak uhićenja i likvidacija – pod rukovodstvom Ozne. O likvidacijama svjedoče i tzv. *Saopštenja vojnih sudova*, koja su se objavljivala u novinama ili su bila javno izvješena da bi se dodatno zastrašilo narod. Ispostavilo se da se velik broj presuda sastavljao naknadno da bi se “legalizirao” zločin. Metodologiju terora moguće je naći u već sve brojnijim dokumentima, o čemu svjedoče i brojni faksimili prikazani u ovom katalogu.

Opisuje se i deset ljudskih sudbina iz kojih se jasno zrcali da se na isti način obračunavalo i sa sveučilišnim profesorima, književnicima, glumcima, novinarima, ali i ostalim uglednim i javnim osobama, koje su uglavnom strijeljane, a imovina im je konfiscirana. Ista je sudbina snašla, kao što je vidljivo u idućoj cjelini, i mnoge druge “male – velike” ljude. Kao primjer mogu spomenuti slučaj Žive Kovanovića, gimnazijalca iz Batočine koji je s nepunih 16 godina optužen za kolaboraciju u ratu. Kazna je snašla i njegovu obitelj, kojoj je konfiscirana cjelokupna imovina. I mnogim ženama koje su likvidirane u neposrednom poraću pripisivalo se da su narodni neprijatelji. Fotografije i preslike dokumenata koji prate svaki od prikazanih životopisa najbolji su svjedok da se ne radi samo o “slovima” na papiru, nego o pravim osobama čiji život, čini se, nije mnogo vrijedio. O tome svjedoče i brojne masovne grobnice u Srbiji, od kojih su tek rijetke ekshumirane. Na lokacijama potok Zmijanac – Boljevac, tvornica “Fiat” (Zastava) – Kragujevac i Guvnište – Vlasotinac istraživanja su započela na inicijativu *Državne komisije za tajne grobnice*, a grobnice na Senjaku (Beograd) i Bezdanka (Zlatar) ekshumirane su na privatnu inicijativu. Brojne likvidacije (ponajviše civila) događale su se i u mnogim logorima, a u Srbiji je najviše logora bilo na području Vojvodie. Ipak, naj-

brojnije likvidacije, neposredno po završetku ratnih operacija, odvijale su se na širem području Slovenije (Tezno, Huda jama i dr.).

Drugo se poglavlje odnosi na tipičan oblik političkoga progona – politička suđenja (1945. – 1953.). Takvih je procesa najviše bilo od 1945. do 1948., a nakon 1951. intenzitet pada. Zanimljivo je da su sudski procesi uvelike ovisili o vanjskom i unutarnjem društvenom kontekstu. Sustav sudskoga progona bio je gotovo jednoobrazan – oštru prvostupanjsku presudu slijedilo je postupno ublažavanje kazne te amnestija prilikom posjeta stranih državnika ili pod pritiskom međunarodnih organizacija za zaštitu ljudskih prava. “Kičma” revolucionarnoga aparata bila je Ozna/Udba. Stoga nije čudno što su u katalogu detaljno prikazane lokacije gdje su se nalazile savezna i republička Ozna, fotografije i biografije osoba koje su bile na određenim položajima u jugoslavenskoj Ozni, struktura same Ozne (odsjeci) te brojni dokumenti koji svjedoče o zadacima, izvještajima i različitim dojavama koje potpisuje Ozna.

Odmah po preuzimanju vlasti osnivali su se i sudovi za suđenje zločina i prijestupa protiv nacionalne vlasti. Oni su bili nadležni za sva djela koja se nisu mogla okvalificirati kao ratni zločin ili suradnja s okupatorom. Kaznena politika podrazumijevala je gubitak nacionalne časti, kaznu lakog ili teškog prisilnog rada i konfiskaciju imovine. Primjeri prikazani u katalogu potvrđuju da su ti sudovi imali veliku revolucionarnu i političku dimenziju. Pred njima su kažnjavani mnogi predstavnici predratne političke, kulturne i privredne elite (npr. glumica Žanka Stokić, književnik Sima Pandurović, prof. Veselin Čajkanović). Od provedenih suđenja detaljno su prikazani slučajevi Draže Mihailovića, dr. Slobodana Jovanovića te kardinala Alojzija Stepinca. Ubrzo su na red došli i “suputnici” revolucije – od kojih je posebno izdvojen slučaj dr. Dragoljuba Jovanovića, koji je zbog veleizdaje osuđen na devet godina teške robije. Sličnu sudbinu dijelile su i druge “špijunske grupe” koje su se našle pred sudovima tijekom 1947. i 1948. (kao primjer za Srbiju izdvojen je proces grupi Miloša Trifunovića; za Hrvatsku proces Tomi Jančkoviću; u Sloveniji proces grupi Črtomira Nagode). U konačnici je slijedila osuda i ostatka bilo kakve građanske oporbe (npr. iscrpno popraćen slučaj Koste Kumanudija). U teškom su položaju bili i odvjetnici, o čemu svjedoči i dokument Udbe prema kojem “(...) od 772 advokata, posle rata je hapšeno 148, suđeno 96, 75 izgubilo pravo glasa, 88 gubilo pravo na advokaturu i 32 su pozvani u Udbu na razgovore (...)” (str. 81.). Koliko je poslijeratni pritisak bio jak najbolje govori podatak da je do polovine pedesetih kroz zatvorski sustav prošao isti broj osuđenika kao i u sljedećih pola stoljeća. Preduvjet socijalno-ekonomske revolucije bila je konfiskacija te poslije i nacionalizacija. Kao najslikovitiji primjeri s područja Srbije izdvojeni su slučajevi Ilije Panića, Vlade Ilića, Teodora Klefiša i braće Teokarović iz Paraćina. Pod istim su se nazivnikom našli i pripadnici Srpske pravoslavne crkve i vjerskih organizacija, čija je djelatnost sasvim marginalizirana, a crkvena imovina oduzeta.

Treće poglavlje, pod naslovom *Udri bandu! Represija prema “unutarpartijskom neprijatelju”*, prikazuje zadnju fazu u revolucionarnom sustavu. Kao najočitiji primjer valja spomenuti “dahauski proces” u Sloveniji (1947. – 1950.), koji je uključivao više sudskih procesa bivšim logorašima iz Dachaua, Buchenwalda i Mauthausena koji su optuženi za špijunažu, a gotovo svi su bili članovi predratne, ilegalne Komunističke partije Jugoslavije. Osim toga, detaljno je opisan i logor na Golom otoku (uprava, sudbine logoraša i svakodnevnica), koji je, prema riječima jednoga od preživjelih, “ubijao čovjeka u čovjeku”.

Prinudni (obavezni) otkup i kolektivizacija tema su četvrte cjeline. Te su mjere bile posebno “popularne” u vrijeme sukoba sa Staljinom. O tome najbolje govore brojke, prema kojima je u Srbiji od 1945. do 1951. zbog protivljenja mjerama otkupa i kolektivizacije na

zatorsku kaznu osuđeno između 30 000 i 40 000 osoba. No zbog učestale rigoroznosti došlo je do otpora i seljačkih buna. Najveći broj incidenata zabilježen je u Vojvodini, o čemu svjedoče primjeri i pojedinačne sudbine prikazani u katalogu.

Posljednje poglavlje obrađuje izbore, kult ličnosti, ideologiju i propagandu. Izbori održani 11. studenoga 1945. bili su samo zadnje eliminiranje preostale političke oporbe. (Ne)demokratski izbori dodatno su osigurani brojnim mitinzima, gašenjem oporbenoga tiska i raznolikom predizbornom propagandom (plakati, karikature). U održavanju sustava, uz pomoć jake demagoško-ideološke propagande, jednako je bio važan i kult vođe, o čemu svjedoče brojne fotografije i karikature Josipa Broza Tita – ratnoga pobjednika, vrhovnoga vođe, pobjednika nad Staljinom, čovjeka iz naroda. U tom je smislu prikazana i institucija “Titovih pionira” i “Titove štafete”. Popuštanjem represije, ideološka propaganda (“društveno samoupravljanje”) postajala je najvažniji element u održavanju sistema. Kao primjer je u katalogu posebno istaknut slučaj rudara Alije Sirotanovića. Autor nije preskočio ni industrijalizaciju i urbanizaciju kao važne ciljeve jugoslavenskih komunista. Te su se ideje provodile kroz “petoljetke”. Propagandom se poseban naglasak stavljao i na omladinske radne akcije, a oni koji u njima nisu sudjelovali označavani su kao “loša društvena pojava”. Stroga kontrola Partije ogledala se u cenzuri i autocenzuri umjetničkoga stvaralaštva i duhovne sfere života. Ponajviše su se nadgledali film i novinstvo. No, unatoč tomu bilo je onih koji su se usudili govoriti drugačije – kao primjer je prikazan književnik Branko Ćopić. Na kraju je izbor dokumentarnih i igranih filmova koji tematiziraju represiju komunističkoga režima u Jugoslaviji (*Balkanski špijun, Tito i ja, Goli otok* i dr.).

Obračun – bespoštedan i sveobuhvatan – vodio se pod geslom “tko nije s nama taj je protiv nas”. U katalogu su jasno i iscrpno prikazani svi elementi poslijeratne represije na jugoslavenskom prostoru (poglavito u Srbiji). Katalog je grafički odlično opremljen i obiluje brojnim zanimljivim ilustracijama (fotografije, zemljopisne karte, dokumenti). Kao takav odlično prati i dopunjuje izložbu koja, nakon gotovo 70 godina, prvi put progovara o “drugoj strani pobjede”. Izložba je popraćena i zanimljivim predavanjima na kojima su gostovali predavači iz drugih zemalja (Slovenija, Hrvatska, Mađarska, Poljska i dr.), projekcijama filmova i tribinama, zbog kojih je zasigurno zanimljivija širemu krugu javnosti. Iz svega rečenog jasno je da se golemi uloženi trud velikog broja suradnika uistinu višestruko isplatio.

MARTINA GRAHEK RAVANČIĆ

Árpád HORNYÁK, *Találkozások – ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar-szerb kapcsolatok történetéből (Susreti – sukobi. Poglavlja iz povijesti mađarsko-srpskih odnosa u 20. stoljeću)*, Bocz Nyomdaipari Kft., Pécs, 2010., 191 str.

Tijekom gotovo cijelog “kratkog” XX. stoljeća Mađarska i dvije jugoslavenske države s kojima je graničila na jugu bile su važni susjedi s dugom zajedničkom granicom i intenzivnim odnosima koji su češće bili narušeni i zategnuti negoli prijateljski i srdačni. Postojeće historiografske spoznaje o tim odnosima nisu ni izdaleka dostatne i tek su rijetke sastavnice zajedničke povijesti u dotičnom razdoblju (1918. – 1941., 1945. – 1991.) zadovoljavajuće obrađene. Iz više razloga, pri čemu najmanje važna nije ni jezična barijera, tek se rijetki mađarski povjesničari i povjesničari s tla zemalja bivše Jugoslavije ozbiljno i sustavno bave tom temom. Jedan od njih je Árpád Hornyák, profesor na Odsjeku za povijest Sveučilišta